

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА П. ВРАНГЕЛЯ В КРИМУ ТА ПІВНІЧНІЙ ТАВРІЇ

Здійснюється спроба проаналізувати соціальну реформу П. Врангеля. Особлива увага приділяється аспектам аграрної й адміністративної реформ, які спрямовувалися на поліпшення життя населення Криму та Північної Таврії.

Ключові слова: *реформа, селянство, робітники, земля, режим.*

Осуществляется попытка проанализировать социальную реформу П. Врангеля. Особое внимание уделяется аспектам аграрной и административной реформ, которые были направлены на улучшение жизни населения Крыма и Северной Таврии.

Ключевые слова: *реформа, крестьянство, рабочие, земля, режим.*

This paper attempts to analyze social reform P. Wrangel. Particular attention is paid to those aspects of agrarian and administrative reforms which were designed to improve the living standards of the Crimea and North Tauria.

Key words: *reform, peasants, workers, landmode.*

Соціальна діяльність П. Врангеля нині є маловивченою, що зумовлено браком та суперечливістю історичних праць за цією тематикою. Тому постає необхідність створення узагальнюючого дослідження, присвяченого соціальній діяльності П. Врангеля, особливо увагу за-слуговує його земельна реформа.

У статті використано принципи історизму та науковості, методи: аналізу, логічний та класифікації.

Деякі джерела опубліковано в «Архіві руської революції», у збірці «Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918–1921. Документы и материалы», «Требую Суда и гласности» Я. Слащева-Кримського. Особливий інтерес становлять мемуари Г. Немировича-Данченка, П. Врангеля, Я. Слащева-Кримського, В. Шульгіна тощо. Означену тему вивчали вітчизняні дослідники С. Корновенко, О. Любовець, В. Крупіна. Серед російських дослідників слід назвати С. Волкова, Б. Соколова, С. Карпенка.

Мета статті — дослідити соціальну діяльність П. Врангеля в Криму. Відповідно до мети визначаємо такі завдання:

- проаналізувати наявну літературу і систематизувати праці, присвячені діяльності П. Врангеля;
- розглянути соціальні реформи в Криму в 1920 р.;
- визначити ставлення населення до режиму П. Врангеля.

Соціальна політика є важливою складовою діяльності будь-якого уряду, особливо в періоди соціальних потрясінь. Тому вдале її здійснення — критерій успішності політика в складних історичних умовах.

Невдале проведення соціальної політики й спричинило крах головнокомандуючого Збройними Силами Півдня Росії А. Денікіна та відкрило шлях на цю посаду П. Врангелю.

П. Врангель прийшов до влади 22 березня 1920 р. у розпал соціально-політичної кризи. За дорученням британського уряду, він мав провести переговори з радянським урядом щодо капітуляції. Передбачаючи небезпеку для учасників білого руху, П. Врангель не тільки відмовився від укладання миру за посередництвом Великобританії, а й навпаки почав готуватися до подальшої боротьби з більшовизмом [10, с.15-16].

Спочатку він провів деякі реформи в економічній, військовій та соціальній сферах.

П. Врангель прийняв керівництво Кримом у той час, коли ресурсів вистачало лише для забезпечення потреб корінного населення, тому війська та біженці, що були евакуйовані, спричинили продовольчу кризу в регіоні. У зв'язку з цим існували типові для громадянської війни проблеми: руйнування інфраструктури країни, правовий нігілізм, інфляція, знецінення людського життя, бандитизм, міжнаціональна та між класова ворожнеча тощо.

Неблагополуччя населення загрожувало масовими виступами й повстаннями. Окрім того, існувала наслідувана ще від Добровольчої армії напруженість у стосунках між тиловим офіцерством та фронтовиками [1]. Нестабільність та соціальне напруження створювали загрозу існуванню білого руху в Криму.

Для його виживання П. Врангель розробив програму, спрямовану на усунення помилок А. Денікіна в соціальній політиці. Для здійснення соціальної реформи він зосередив усю адміністративну та військову владу у своїх руках, перетворившись на одноосібного лідера [10, с. 25]. Цей учинок П. Врангеля розкритикували в радянській історичній школі, а його політичний режим охарактеризували як диктаторський і реакційний [5, с. 21]. Насправді, режим мав ознаки диктатури, що надало змоги вирішувати проблемні аспекти суспільного життя.

Адміністративна реформа полягала в скороченні державного апарату, який залишився від А. Денікіна. Наслідком цієї реформи стала реорганізація системи управління Кримом: замість величезного державного апарату залишилася рада з п'яти головуючих, котрі мали виконувати наглядову і дорадчу функції, та ліквідовано «Осведомительное агентство Вооруженных сил юга России» (ОСВАГ ВСЮР), яке не виконувало покладених на нього функцій агітаційної роботи.

Через скорочення керівництво намагалося зберегти кошти та знизити рівень корупції. Але ця реформа не була успішною — ліквідовані органи відроджували під новими вивісками, а на місці колишнього ОСВАГу ВСЮР починали функціонувати нові структури, що влучно відзначив очевидець: «... замість одного «Освагу»

розплодилася мало не дюжина маленьких «осважнят», що являли в переважній більшості випадків кепську карикатуру свого родоначальника» [12, с. 337].

Важлива за змістом адміністративна реформа не була реалізована тому, що П. Врангель змушений приділяти більше уваги реформуванню збройних сил та веденню військової компанії, ніж адміністративному будівництву Криму. Управління громадянськими справами покладалося на першого заступника П. Врангеля — О. Кривошеїна, — призначення якого було несподіваним, зважаючи на умови громадянської війни. З часом населення Криму звинуватило його в економічній і фінансовій кризах.

Важливою складовою реформаторської діяльності П. Врангеля була соціальна програма із захисту робітників та селян. Завдяки підвищенню цін на товари розкоші, уряд мав змогу знизити ціни на товари першої необхідності. Також для запобігання підвищенню цін створено державний запас. Та ціни все одно продовжували зростати.

Спад виробництва став причиною знецінення валюти, яка видавалася на потреби військових. Це підтверджує у своїх спогадах сам П. Врангель: «Завчасно забезпечені значною кількістю грошових знаків, частини розплачувалися за коней за існуючими ринковими цінами» [6, с. 498].

Незважаючи на реформи, рівень життя в Криму залишався низьким, населення не могло задовольнити власні потреби. Відчувалася нестача продуктів харчування, особливо риби та м'яса, які були недоступними навіть для заможних прошарків населення. Риболовецький промисел узагалі припинив своє існування через дорожнечу снастей [7, с. 151].

Нестача продовольства ускладнювалася нестачею питної води, особливо це відчувалося влітку в місті Сімферополь [7, с. 152].

Складні умови проживання та економічна криза призвели до невдоволення робітників урядом П. Врангеля. З метою збереження порядку в Криму та запобігання поширенню більшовизму П. Врангель розробив певні заходи, спрямовані на полегшення умов життя робітників:

- поступове підвищення заробітної плати до рівня службовців;
- продаж робітникам продуктів з армійських складів;
- забезпечення робітників одягом з армійських складів з відстрочкою платежів до дванадцяти місяців.

Але через безлад в адміністрації не вдалося виконати вищенаведене [3, с. 452].

П. Врангель перешкоджав діяльності профспілкових організації. За твердженням радянського історика П. Вольфсона, він тиснув навіть на ті профспілкові організації, що вціліли за правління А. Денікіна [4]. Робітників, котрі брали участь у діяльності профспілок та організовували страйки, звільняли з роботи, а осіб призовного віку

відправляли на фронт. Це призвело до тимчасового спаду в профспілковому русі, і, як стверджував у своїх спогадах П. Врангель: «Проявлена владою твердість протверезила уми. Кілька десятків баламутів з молодих робітників були відправлені до армії, і надалі, до останніх днів нашого перебування в Криму, робочі, незважаючи на важкі матеріальні умови виконували свій обов'язок» [6, с. 504].

На тлі знищення робітничого руху П. Врангель намагався заспокоїти та долучити на свою сторону робітників за допомогою промов, у яких він висвітлював основні тези своєї програми з відродження Росії [5, с. 20]. Подібна політика лише призводила до протестів.

Опозиційно налаштовані робітники налагоджували зв'язок із більшовиками та створювали за їх підтримки підпільні партійні осередки й брали участь у бойових операціях Кримської повстанської армії на чолі з О. Мокроусовим.

З часом діяльність Кримської повстанської Армії та інших угруповань значно погіршила ситуацію в Криму. За твердженням очевидців, уже в останні місяці існування уряду П. Врангеля надто складно було переміщуватися дорогами Криму, не будучи пограбованим представником якогось з підпільних утворень [2, с. 249].

Великою проблемою для П. Врангеля було зубожіння військових, від яких певним чином залежала подальша доля Криму. Це змусило П. Врангеля видати наказ № 358026 серпня (8 вересня) 1920 р., спрямований на соціальний захист військових та їх родин.

Згідно з цим наказом, усі непрацевдатні члени офіцерських родин мали право на отримання безплатного продовольства, тканини та «шкіри». Також за цим наказом створили мережу їдалень, пралень, крамниць, майстерень, у яких можна було отримати послуги на пільгових умовах. Важливо також відзначити те, що цей наказ декларував безплатну освіту для офіцерських дітей. Крім того, офіцери та їх родини мали право на отримання медичної допомоги та медикаментів у військово-лікарняних закладах. Але в умовах війни цей наказ виконати було вкрай складно, тому він був радше декларативним, що підтверджують спогади Г. Раковського: «Головне командування щодо допомоги рядовому чорноробському офіцерству обмежувалося лише організацією всіляких комісій, широкомовними наказами та побажаннями про необхідність якнайшвидшого проведення заходів, які мали полегшити матеріальне становище військових та їх родин, що несли найбільші тяготи небувалої в історії боротьби за батьківщину» [11, с. 588].

Не менш тяжкою була доля селян Північної Таврії — території, на якій відбувалися бойові дії громадянської війни та постійна зміна влади. Кожна з політичних сил використовувала багаті на врожай землі селян Таврії для задоволення власних продовольчих потреб.

Селянство, опинившись у складних умовах, прагнуло порядку та вирішення аграрного питання.

Аналізуючи реформаторську діяльність П. Врангеля, необхідно звернути увагу на аграрну реформу, яка спрямовувалася на вирішення земельного питання та усунення помилок адміністрації А. Денікіна щодо селянства. Основною метою аграрної реформи було створення потужного середнього класу серед селянства. Згідно з реформою, селянин мав можливість отримати землю у свою власність тільки в тому разі, якщо створить на ній господарство, з якого мав віддавати 1/5 частину врожаю впродовж 25 років або виплатити суму, рівну ринковій вартості виробленого продукту за рік.

Крім того, було створено проект волосної реформи, яка надавала селянинові виборче право, що робило його рівноправним учасником політичного життя.

Згідно з аграрною реформою, церковні та вакуфні землі мали передати введенню до земельного банку і розподіленню між селянами.

Церква, посилаючись на рішення Всеросійського Священного Собору від 31 серпня 1919 р., відмовилася передати землю селянам [13].

Мусульманська спільнота Криму також не погоджувалася передавати вакуфні землі до земельного банку, керуючись правовими нормами ісламу, згідно з якими заборонялося відчужувати землі вакуфів від мечетей. Така позиція релігійних громад викликала труднощі в реалізації аграрної реформи та сприяла посиленню опозиційних настроїв у Криму.

Реалізації аграрної реформи перешкоджала й недовіра селянства до П. Врангеля, котрого вважали послідовником політики А. Денікіна, що захищав інтереси поміщика. Аграрна реформа так і не була реалізована повною мірою у зв'язку з поразкою П. Врангеля в громадянській війні.

Розуміючи те, що армія під час правління А. Денікіна занепала, П. Врангель проводить реформу, спрямовану на поновлення боєздатності армії та припинення свавілля військових стосовно цивільного населення. Армію звели до чотирьох корпусів та ввели покарання за мародерство. Крім того, П. Врангель зобов'язав військових надавати допомогу селянинові в зборі врожаю в масштабах, дозволених військовим станом. Насправді, армія замість того, щоб надавати допомогу селянину, грабувала його.

Грабунки та постійні зловживання офіцерів Руської Армії призвели до того, що селянство відмовилося воювати на стороні П. Врангеля. Крім того, наступ Руської армії збігся з періодом сільськогосподарських робіт і чоловіки не бажали залишати власні ділянки без догляду.

Доречно пригадати один з випадків. Козацтво, якому не вистачало коней, почало забирати їх у населення без дозволу командування. Це спричинило скарги від населення. У відповідь на це П. Врангель відправив А. Богаєвського, генерала Я. Юзефовича та військового

прокурора генерала Рожина із завданням покарати всіх винних у мародерстві. Оцінивши ситуацію на місці, А. Богаєвський назвав масштаби крадіжок перебільшеними, а козаків виправдав: «У козацтва нині прямо стихійна тяга до коня, зате вони деруться верхи вдвічі краще» [9].

Небажання командування реагувати на неправомірні дії своїх підлеглих спричинило те, що Руська армія остаточно втратила підтримку в Таврії — це позначилося на її боєздатності та згодом спричинило поразку [11, с. 83].

Отже, певні соціальні реформи, розроблені П. Врангелем, не спинили розпад білого руху. Вагомою причиною в провалі реформ були надмірна бюрократизація урядового апарату та корупція, які паралізували діяльність органів влади і призвели до втрати й без того маленького ресурсу Криму. Не вдалося подолати і дефіциту на основні групи товарів, як результат, спекуляцію. Солдати продовжували грабувати населення.

Аграрна реформа, що мала посилити авторитет П. Врангеля серед селянства, не принесла бажаного ефекту.

Селяни, котрі стали жертвою свавілля військових Руської армії та чиновників, відмовилися надати підтримки П. Врангелю. Крім того, більшовики пропонували приваблівіший для селян варіант аграрної реформи, порівняно з врангелівським (за більшовицьким проектом земля надавалася безплатно).

У подальших дослідженнях планується розглянути військову реформу П. Врангеля.

Список літератури

1. Альмендигер В. Орловщина / В. Альмендигер // ЛосАнжелес. — 1966. — 49 с.
2. Архив Русской революции. — М., 1993. — Т. 17, 18. — 316 с.
3. Бароны Врангели. Воспоминания. — М. : Центрполиграф, 2006. — 527 с.
4. Военная история гражданской войны в России 1918–1920 годов. — М. : Евролиц, 2004. — 320 с.
5. Вольфсон Б. Конец авантюры барона Врангеля / Б. Вольфсон // Госиздат Крымской АССР. — 1940. — 119 с.
6. Врангель П. Воспоминания / П. Врангель. — М. : Центрполиграф, 2006. — 783 с.
7. Долгоруков П. Великая разруха / П. Долгоруков. — М. : Центрполиграф, 2007. — 367 с.
8. Карпенко С. Очерки истории белого движения на юге России (1917–1920 гг.) / С. Карпенко. — М. : Изд-во Ипполитова, 2003. — 352 с.
9. Наше великое дело близко к погной гибели // Источник. — 1993. — № 4. — С. 28–44.
10. Немирович-Данченко Г. Крым при Врангеле / Г. Немирович-Данченко. — Берлин, 1922. — 119 с.
11. Раковский Г. Конец Белых / Г. Раковский. — Прага, 1921. — 278 с.
12. Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев. — М. : Отечество, 1991. — 508 с.

Розділ 1. Теорія та історія культури

13. Шипов Я. Тихоновская церковь и Врангель / Я. Шипов. — М. : Красная новь, 1923. — 49 с.
14. Шульгин В. 1920 год / В. Шульгин // Прибой. — 1927. — 236 с.

Надійшла до редколегії 10.02.2014 р.